

This article is an open access article distributed under the terms and conditions of the Creative Commons Attribution (CC BY-ND 4.0 International) license • <https://creativecommons.org/licenses/by-nd/4.0>

SEBASTIAN BINYAMIN SKALSKI-BEDNARZ

Katholische Universität Eichstätt-Ingolstadt, Niemcy

Akademia Ekonomiczno-Humanistyczna w Warszawie, Polska

ORCID 0000-0002-6336-7251

KAROL KONASZEWSKI

Uniwersytet w Białymstoku, Polska

ORCID 0000-0003-1362-4245

JANUSZ SURZYKIEWICZ

Katholische Universität Eichstätt-Ingolstadt, Niemcy

Uniwersytet Kardynała Stefana Wyszyńskiego w Warszawie, Polska

ORCID 0000-0001-6099-7226

OD REDAKCJI

Część tematyczna niniejszego numeru „Forum Pedagogicznego” poświęcona została problematyce „Religia, religijność i duchowość jako determinanty zdrowia w pedagogice społecznej”. Jest próbą przybliżenia Czytelnikowi przeglądu ważnych z edukacyjnego punktu widzenia ujęć i nurtów w kontekście zdrowia, w tym jakości życia i dobrostanu duchowego, uwzględniając percepcję religijną.

Przekonania religijne i duchowe mogą przede wszystkim zaspokoić dwie podstawowe ludzkie potrzeby, na które nasze wysoce technicyzowane, świeckie społeczeństwo ma tylko ograniczone odpowiedzi: jak możemy harmonijnie żyć razem w społecznościach pomimo naszych głęboko zakorzenionych egoistycznych pragnień? oraz: jak możemy zaakceptować i przetrwać naszą doczesność, cierpienie i ból? Religia i duchowość oferują interpretacje znaczenia, aby odpowiedzieć na nurtujące pytania egzystencjalne i lepiej radzić sobie z ograniczeniami, w tym m.in. traumatyzacją czy chorobą.

W części tematycznej „Forum Pedagogicznego” wskazano szereg różnic pojęciowych między religią a duchowością i przyjęto wymiar duchowy jako stałą zasadę antropologiczną. Podstawowa ludzka potrzeba odniesienia się do pewnej „nadrzędnej całości” dała początek niezliczonym formom religii w różnych warunkach kulturowych i społecznych. Także doświadczenia duchowe i zachowania religijne wpływają na kształtowanie się tożsamości jednostki i stanowią z psychologicznego punktu widzenia istotny czynnik zrozumienia człowieka i jego życia. Jednak z uwagi na to, że religijność i duchowość zostały w niewielkim stopniu

zbadane pod względem psycho-pedagogicznym, a jednocześnie wiążą się z wysokimi oczekiwaniami dotyczącymi zdrowia we wszystkich jego wymiarach, powstaje zagrożenie alternatywnego rynku usług leczniczych i pseudolecniczych, w którym efekty oparte są w mniejszym stopniu na naukowych przesłankach.

Wobec powyższego należy zauważyć rosnące znaczenie wrażliwego kulturowo włączenia potrzeb religijnych i duchowych oraz cech i zasad ich działania w życiu jednostki i społeczeństwa w celu naukowo uzasadnionej aktywacji zasobów religijno-duchowych również w naukach edukacyjnych. Zarówno teorie religijnego radzenia sobie, psychologia pozytywna, jak i terapeutyczne efekty przebaczenia oferują korzystne psychologiczne punkty wyjścia dla lepszego zrozumienia religijności i duchowości.

W teoretyczno-empirycznej perspektywie religia i religijność rozpatrywane są jako kluczowe determinanty zdrowia, a w ujęciu holistycznym komponent duchowy uznaje się za nierozzerwalny wymiar dobrostanu człowieka. W tym względzie związek między religią, duchowością i zdrowiem jest coraz częściej przedmiotem eksploracji naukowej w nurcie pedagogiki społecznej, w tym również pedagogiki zdrowia – jako subdyscyplin pedagogiki. Dążenie do samostanowienia, samorealizacji, czy wreszcie samotranscendencji w zmieniających się kontekstach społeczno-kulturowych stanowi ważny przedmiot podejmowanego dyskursu i praktycznego działania. Warto zauważyć, że większość dociekań i refleksji teoretyczno-empirycznych, zarówno w literaturze psychologicznej, edukacyjnej, jak i teologicznej, wskazuje, że istnieje istotny związek między religią a zdrowiem. Jednak natura i znaczenie tego związku pozostawała tematem spornym (por. Hathaway i Pargament, 1990). W ujęciu historycznym zdarzało się, że niektórzy badacze, tacy jak np. Freud (1924), twierdzili, że związek ten jest zasadniczo negatywny, a religia stanowi wręcz rodzaj swoistej psychopatologii. Późniejsze prace wskazywały, że religia może mieć pozytywny wpływ na zdrowie psychiczne i stanowi warunek wstępny do rozwoju sensu życia (np., Koenig, 2001). Obecnie uważa się, że wpływ religii na zdrowie jest złożony i może zależeć od wielu czynników, takich jak indywidualne przekonania, praktyki religijne oraz wsparcie społeczne dostępne w danej wspólnocie wiernych (Exline i in., 2014). Stąd też, konieczne jest uwzględnienie kontekstu społeczno-kulturowego i indywidualnych doświadczeń w analizie tego związku. Ponadto religia, z uwagi na jej zasób zapewniający światopogląd i motyw działania, wymaga także dalszych dociekań na gruncie nauk pedagogicznych, co powinno prowokować do namysłu i refleksji, jak i również dociekań badawczych. W zmieniającym się świecie, lepsze poznanie motorów ludzkiego działania jest nade wszystko aktualne i potrzebne, a miejsce religii wydaje się tutaj być szczególne.

Obecnie, w holistycznym spojrzeniu na zdrowie wykraczającym poza dobrostan fizyczny, czy też biologiczny i psychospołeczny, coraz częściej omawiany jest również jego duchowy wymiar. Podejście to jest definiowane jako poczucie sensu życia, więzi z innymi i relacją z rzeczywistością transcendentną bądź też religijną. Definicja i wzajemne rozgraniczenie pojęć duchowości i religijności są trudne do

opisania zgodnie z obecnym stanem badań. Duchowość, podobnie jak religijność, jest głównie rozumiana jako wielowymiarowy konstrukt, który zawiera charakterystyczne elementy wierzeń. Jednakże w przeciwieństwie do religijności, duchowość niekoniecznie jest rozumiana jako wiara w konkretnego Boga lub praktykowanie określonych rytuałów religijnych (w sensie konfesyjnym), ale raczej jako wiara w wyższą transcendentną moc, w boskość i sens istnienia *per se*. Duchowość jako pewne przekonanie lub doświadczenie, które umożliwia osobie uzyskanie transcendentnego znaczenia w życiu. Aczkolwiek definicje religijności również w przeważającej mierze odnoszą się do indywidualnego doświadczenia religijnego – jednak silniej do przynależności do konkretnego wyznania. Obejmuje to na przykład preferencje religijne, zaangażowanie kościelne i indywidualne zachowania religijne. W 1995 roku Światowa Organizacja Zdrowia (WHO) włączyła pozycje dotyczące „duchowości/religii/przekonań osobistych” do pomiaru jakości życia związanego ze zdrowiem (WHOQOL; Whoqol Group, 1995). Nie tylko unikanie zagrożeń (palenie tytoniu, spożywanie alkoholu, stres), ale także zasoby osobiste zostały uznane za ważne czynniki w zapobieganiu i radzeniu sobie z chorobą, takie jak satysfakcja z życia, poczucie sensu i różne formy radzenia sobie, w tym motywowane religijnie, formy radzenia sobie z problemami natury religijnej. Podobnie jak w anglo-amerykańskich badaniach nad religią i zdrowiem, istnieje silna funkcjonalizacja lub podporządkowanie duchowości/religii względem zdrowotnym. Pytania o to, czy i w jaki sposób wiara czyni nas zdrowymi, implikują perspektywę funkcjonalną lub utylitarną. Funkcjonalny pogląd i motywacyjno-psychologiczne badanie współzależności jest – według opinii – uzasadnione i celowe w kwestii efektów zdrowotnych religii i duchowości.

Zasadniczo należałoby zgodzić się z rozumowaniem Harolda G. Koeniga sformułowanym w jego książce *Medicine, Religion, and Health*, że czynniki psychologiczne i społeczne wpływają na systemy fizjologiczne organizmu, które są bezpośrednio odpowiedzialne za dobre zdrowie i zdolność do zwalczania chorób (Koenig, 2008). Dlatego jeśli można wykazać, że zaangażowanie religijne/duchowe poprawia zdrowie psychiczne i interakcje społeczne, uzasadnione jest postawienie hipotezy, że czynniki religijne mogą również poprawić zdrowie fizyczne, czyniąc to poprzez zmniejszenie stresu psychicznego, zwiększenie wsparcia społecznego i zachęcanie do pozytywnych zachowań zdrowotnych. Znane są różne hipotezy na temat tego, jak to może funkcjonować. Duchowość i religijność, przykładowo, mogą sprzyjać adaptacji do poważnej choroby poprzez dostępność różnych pozytywnych interpretacji i wyjaśnień dla doświadczeń cierpienia, a w konsekwencji także znaczenia, nadziei i poczucia spójności. Zaklasyfikowanie stresujących, być może tragicznych wydarzeń w odpowiednim kontekście może być ułatwione przez doświadczenie duchowe i w ten sposób przyczynić się do akceptacji choroby lub związanych z nią obciążeń fizycznych i psychicznych, a także do utrzymania lub przywrócenia jakości życia. Ponadto pacjenci zaangażowani w społeczność religijną doświadczają różnych form wsparcia społecznego, które mogą mieć pozytywny

wpływ na ich samopoczucie i adaptację do choroby. Zmniejszenie poczucia osobistej utraty kontroli poprzez wiarę w wyższy porządek również może odgrywać pewną rolę.

Różne teoretyczne ujęcia wskazują na odmienne formy duchowo-religijnego radzenia sobie z chorobą. W ten sposób Pargament i in. (2002) opisują style radzenia sobie związane z wierzeniami, które różnią się pod względem indywidualnej odporności na chorobę, tj. formułują konkretne aspekty duchowości i wiary religijnej, które mają pozytywny lub negatywny wpływ na procesy radzenia sobie ze stresem i na dobrostan psychiczny: pozytywne aspekty obejmują w szczególności wiarę w sprawiedliwego i kochającego Boga, postrzeganie Boga jako wspierającego partnera, uczestnictwo w rytuałach religijnych lub kościelnych oraz poszukiwanie wsparcia duchowego. Z kolei bierna, defensywna postawa, taka jak subiektywne doświadczenie poczucia bezsilności w obliczu pozornie wyższej władzy, jest postrzegana jako niekorzystna pod względem dobrostanu psychicznego i jakości życia. Niemniej jednak należy pamiętać, że podczas rozważania lub zachęcania do duchowości jako wyniku lub celu klinicznego, nie powinno się narzucać wcześniej określonego, konkretnego systemu wierzeń. Raczej, autonomiczne samonaprowadzane, jako „istotne, poszukiwawcze dążenie do transcendentnie świętego, rytualistycznego, teistycznego i/lub egzystencjalnego aspektu ludzkiej kondycji” (Webb i in, 2014, s. 974), może być tutaj odpowiednią rekomendacją.

Refleksje i badania przeprowadzone przez Autorów działu tematycznego stanowią istotny aspekt namysłu w kontekście pedagogiki społecznej na temat natury religii, duchowości i zdrowia psychicznego oraz będą miały wpływ na rodzaje formułowanych pytań i otrzymywanych odpowiedzi. Jak wskazujemy, duchowość nie jest tylko specyficzną ludzką cechą, ale obejmuje sposób, w jaki funkcjonujemy jako całość w odniesieniu do świata, innych i Boga. W związku z tym możemy spodziewać się złożonych powiązań między religią i zdrowiem psychicznym.

Dział tematyczny został podzielony na dwa obszary. Pierwszy dotyczy refleksji i analiz teoretycznych, w którym poruszane są zagadnienia natury koncepcyjnej oraz drugi, w którym dociekania empiryczne wysuwają się na pierwszy plan.

Kwestie teoretyczne mają ogromne znaczenie dla problematyki zdrowia w kontekście religii i duchowości. Arndt Büssing w artykule pt. *The influence of religious faith on prosocial intentions and behaviors. Findings from a cross-sectional survey among young adults voluntarily working in social contexts*, analizując związek wiary religijnej, zwraca szczególną uwagę na znaczenie prospołecznych intencji i zachowań. W swoim artykule oprócz dociekań teoretycznych przedstawia wyniki badania przekrojowego przeprowadzonego wśród młodych dorosłych. Zbigniew Marek w artykule pt. *Duchowość ignacjańska w edukacji* analizuje termin „duchowość”, przyjmując, że za jego pośrednictwem człowiek wyraża swe myśli, mowę, oceny, dążenia, twórczość, a także chęć przekraczania barier własnej ograniczoności. Pośród wielu form życia wyrażających ludzką duchowość skupia się na duchowości ignacjańskiej (jezuickiej). Charakteryzuje ją wizja człowieka związanego z Trójjedynym

Bogiem więzami miłości i metod ćwiczeń duchowych. Jezuici spotykając się z jej skutecznością w życiu ascetycznym podjęli próby przeniesienia jej na płaszczyznę edukacyjną. W efekcie tych wysiłków wypracowano charakterystyczny dla jezuitów model edukacji. Na bazie duchowości ignacjańskiej opracowano teorię pedagogiki towarzyszenia. Artykuł Szymona Dąbrowskiego pt. *Pedagogical axiology in social thought of Józef Tischner (1931-2000)* poświęcony jest sferze wartości w kontekście społecznym obecnej w projekcie filozoficznym i pedagogicznym ks. prof. Józefa Tischnera. Całość wywodu rekonstruuje podstawowe aksjologiczne tezy filozofii Autora, które również są próbą wskazania potencjału edukacyjnego, przy szczególnym uwzględnieniu problematyki społecznej w dobie wyzwań stawianych przed społeczeństwem w XXI wieku w Polsce. Magdalena Parzyszek w artykule pt. *Kategorie (nie) obecne w edukacji: religia, religijność, duchowość* stawia tezę, że w dzisiejszym świecie edukacji, tematyka religii, religijności i duchowości wydaje się być (nie)obecna. Jej artykuł jest głosem w dyskusji na temat konieczności podejmowania zagadnień w edukacji dzieci i młodzieży po to, aby analizowane konstrukty mogły być wsparciem dla ludzkiej egzystencji i pomagały definiować życie poprzez nadanie mu sensu.

Druga część działu tematycznego dotyczy badań empirycznych w zakresie pedagogiki społecznej skoncentrowanej na religii, duchowości i zdrowiu. Kendall Clausen, Jalen DenHartog, Tobias Snow i Loren Toussaint w artykule pt. *Secular and spiritual gratitude writing exercises benefit gratitude, stress, positive mood, and spirituality* wskazują, że w czasach stresu tendencja do spadku aspektów dobrego samopoczucia, takich jak szczęście, staje się domyślna. Aby temu przeciwdziałać, niektóre osoby praktykują wdzięczność, a inne mogą szukać wsparcia u Siły Wyższej. Ich badania wykazały znaczące wyniki w zakresie nastroju i duchowości między trzema analizowanymi grupami. Natomiast Kjerstin Halverson i Ellen Petersen w swojej pracy pt. *Loving Kindness Meditation: An Intervention to Increase Positivity Following Interpersonal Transgressions* próbują ustalić czy pojedyncza 15-minutowa interwencja nt. „Medytacja Miłującej Życzliwości” może zwiększyć indywidualne poczucie przebaczenia wobec kogoś, kto wyrządził krzywdę. Interwencja okazała się skuteczna w zwiększaniu wdzięczności uczestników w grupie interwencji duchowej w porównaniu z grupą kontrolną. Artykuł Mileny Miałkowskiej-Kozaryny i Kamila Miszewskiego pt. *Funkcjonowanie psychiczne a religijność więźniów* koncentruje się na funkcjonowaniu psychicznym i religijności więźniów. Przeprowadzone badanie wskazuje na rolę wiary w funkcjonowaniu psychicznym przestępców skazanych na długie kary pozbawienia wolności i jako takie powinno być uznane za kluczowe w resocjalizacji. Agnieszka Leszcz-Krysiak, Andrea Wardal, Natalia Fiedorczuk w artykule pt. *Nastawienie dorosłych do rozwijania duchowości dzieci w wieku wczesnoszkolnym w kontekście zdrowia psychicznego młodego pokolenia* podjęły badania w obszarze nastawienia dorosłych do rozwijania duchowości dzieci w wieku wczesnoszkolnym. Wskazano, że proces pogłębiania duchowości zachodzi naturalnie w środowisku rodzinnym, dlatego też istnieje potrzeba współdziałania

wychowawców i nauczycieli z rodzicami w celu wzmocnienia efektu synergii na rzecz komplementarnego rozwoju dzieci i młodzieży.

JAN NIEWĘGŁOWSKI

Uniwersytet Kardynała Stefana Wyszyńskiego w Warszawie, Polska

ORCID 0000-0001-9673-4989

Druga część „Forum Pedagogicznego”, zatytułowana „Artykuły i rozprawy” składa się z ośmiu artykułów. Pierwsze trzy teksty poruszają tematykę dziecka i szeroko rozumianą problematykę pracy z uczniem. Agnieszka Bzymek w swoim artykule *Czynniki chroniące i ryzyka wobec kryzysu w losach dzieci wojennych – trajektorie zniewolonego dzieciństwa*, czyni próbę ukazania możliwych analogii pomiędzy historią losów dzieci syberyjskich (czasy I wojny światowej), a obecną sytuacją dzieci w Ukrainie objętej działaniami wojennymi. Dramat tych pierwszych należy do przeszłości i żyje jedynie w ich wspomnieniach, natomiast tych drugich ciągle trwa. Jak sama Autorka pisze, jej intencją nie jest porównanie doświadczeń, ale opis dziecięcych trajektorii wojennych, czyli czynników chroniących i ryzyka w obydwu doświadczeniach, chociaż odległych czasowo. W ten sposób Autorka szuka odpowiedzi na źródło zjawiska *resilience*. Agnieszka Zalewska-Meler w artykule *Postpandemiczny (nie)pokój egzystencjalny jako wyzwanie edukacyjne – działania i dylematy*, omawia ciągle aktualny i ważny problem nauki szkolnej, jaki miał miejsce w czasie pandemii Covid-19. Autorka próbuje odpowiedzieć na pytanie, w jakim zakresie edukacja dla pokoju może stać się kategorią pozytywną, pomimo traumatycznych doświadczeń jakie odczuwała jednostka w czasie pandemii. W celu uzyskania odpowiedzi Autorka definiuje pokój, sposób przeżywania pokoju, opisuje mechanizmy towarzyszące wychowaniu do i dla pokoju, w aspekcie zdrowia jako wartości witalnych osoby. Na zakończenie ukazane są wzajemne powiązania kultury pokoju i kultury higienicznej w odniesieniu do kultury edukacji, jak również redukcja w praktyce wychowawczej niepokojów i problemów pozostawionych przez pandemię. Natomiast Marcin Bielecki w artykule *Tacit knowledge jako kluczowy rodzaj wiedzy nie tylko dla młodego człowieka*, przedstawia jeden z rodzajów wiedzy jakim jest *tacit knowledge*. Posiada ją każda osoba. Wiedza ta jest bardzo przydatna w dzisiejszej obserwowalnej rzeczywistości, w której dynamicznie zachodzą liczne zmiany. Ten rodzaj wiedzy jest najbardziej przydatny w rozwoju psychospołecznym osoby. Autor stwierdza, że *tacit knowledge* może mieć praktyczną egzemplifikację w przestrzeni szeroko pojętej działalności szkoły i procesu edukacji. Dwa następne teksty odnoszą się do pracy nauczyciela. Pierwszy, autorstwa Agnieszki Głowali pod tytułem *(Nie)refleksyjność nauczyciela edukacji elementarnej w przestrzeni przemocy symbolicznej*, ukazuje środowisko szkoły jako bardzo ważny element w procesie edukacji. Szkoła jednak może być jednocześnie

miejszem pewnej przemocy symbolicznej. Jej obecność lub jej brak uzależnione są od refleksyjności nauczyciela. Autorka omawiając znaczenie refleksyjności nauczyciela w procesie wychowania na etapie edukacji elementarnej wykazuje, że dzięki niej przemoc symboliczna może nabrać wydźwięku pozytywnego i sprzyjać rozwojowi uczniów. Jak już wspomniano następny artykuł również poświęcony jest tematyce pracy nauczyciela. Jego tytuł brzmi: *Skuteczność (w) edukacji a kategoria harmonii wewnętrznej nauczyciela*. Autorka, Joanna Ludwika Pękala, opisując dzisiejszą pracę nauczyciela i jej skuteczność, zwraca uwagę na obecne tendencje, które zbyt mocno zawężają ocenę pracy nauczyciela do metod ilościowych. Według niej taka ocena pracy wychowawczej jest nieadekwatna i może prowadzić do zbyt ambiwalentnych odczuć nauczyciela. Nauczyciel potrzebuje autonomii i poczucia własnej skuteczności. To jest gwarantem jego wewnętrznej harmonii i równowagi oraz broni go przed tzw. wypaleniem zawodowym. Następne dwa artykuły poświęcone są dzieciom niepełnosprawnym i z trudnościami w uczeniu się. Pierwszy, Aleksandry Borowicz, noszący tytuł *Fonogesty – metoda wspomagająca wzrokową percepcję wypowiedzi przez osoby z uszkodzeniami słuchu w kontekście projektu Cued Speech Europa*, przedstawia problematykę wspomagania percepcji wzrokowej u osób z problemami słuchu. Służy temu metoda fonogestów. Następnie Autorka ukazuje korzyści płynące ze stosowania tej metody odwołując się do danych, które zostały uzyskane w ramach międzynarodowego projektu *Cued Speech Europa*. Prezentuje również wyniki badań otrzymanych wśród uczestników internetowych kursów oraz zastosowanie tej metody na świecie. Autorki, Martyna Czarnecka i Mariola Żelazkowska, artykuł pt. *Psychologiczne i językowe aspekty trudności szkolnych u dzieci z rozpoznaniem dysleksji rozwojowej. Elementy pracy terapeutycznej*, poświęcają problemowi dysleksji u dzieci. Zagadnienie to ukazują z perspektywy psychopedagogicznej i językowej. Autorki następnie omawiają metody pracy terapeutycznej i techniki psychoterapeutyczne najbardziej skuteczne w efektywnym wsparciu dzieci z dysleksją. W pracy z tymi dziećmi bardzo ważną rzeczą jest traktowaniem indywidualne ucznia i holistyczne podejście, które powinno uwzględniać aspekty edukacyjne i emocjonalne dziecka. Omawiany dział kończy artykuł Moniki Ryndzionek pt. *Poczucie samo-skuteczności w Internecie a postawy studentów „Pokolenia Lockdown” wobec edukacji zdalnej (studium porównawcze polskiej i litewskiej uczelni)*. Jak wszyscy z łatwością zauważamy, pandemia COVID-19 wywarła wielki wpływ na wszystkie dziedziny życia społecznego. Dotyczyło to również szkolnictwa wyższego. Po ogłoszeniu „lockdownu” wykładowcy i studenci byli zmuszeni do przejścia na edukację zdalną. Sytuacja ta zaskoczyła wielu. Niektórzy nie poradzi sobie z nowymi wyzwaniami. Do nich Autorka zalicza przede wszystkim trudności techniczne i poruszanie się w świecie *online*. Projekt badawczy Autorki pozwolił porównać poziom samo-skuteczności w Internecie oraz postawy wobec edukacji zdalnej studentów uczelni polskich i litewskich. Dane empiryczne zostały zebrane przy użyciu czterech kwestionariuszy drogą *online*. Analiza wyników badań wskazuje jasno, że studenci litewscy lepiej

sobie radzili z edukacją zdalną, mieli niższy poziom lęku oraz pozytywniej byli nastawieni do edukacji zdalnej niż studenci polscy.

Dział następny „Forum” to anglojęzyczne „Colloquia”. Zawiera on siedem artykułów. Pierwszy autorstwa Bogusława Śliwerskiego nosi tytuł *On the end to form moral convictions*. Artykuł porusza ważne zagadnienie i ciągle aktualne, dotyczące procesu wychowania i kształtowania w uczniach postaw moralnych. Według Autora transformacja społeczno-polityczna, jaka miała miejsce w naszym kraju po 1989 r. ułatwiła niektórym środowiskom pominięcie tego zagadnienia. Bardzo często w pracy wychowawczej łatwo mylimy światopogląd i opinie moralne od przekonań moralnych. Autor w artykule przedstawia opinie autorów, którzy podejmowali w swoich rozważaniach powyższy problem. Zachęca również współczesnych nauczycieli i pedagogów do powrotu do omawianych kwestii, niekiedy bardzo trudnych, ale bardzo potrzebnych. Młodzi ludzie powinni posiadać klarowną hierarchię wartości, która umożliwi im funkcjonowanie w dzisiejszym świecie narastających kryzysów moralnych. Dwa następne artykuły dedykowane są pracy nauczyciela i jego roli w procesie wychowania młodego pokolenia. Pierwszy z nich autorstwa Marii del Pilar Alcolea Pina i Zbigniewa Formelli, nosi tytuł: *Effective teacher and effective teaching practices: literature perspective and learning experience. Qualitative study between Italy and Spain (part. II)*. Autorzy przedstawiają materiał z punktu widzenia teoretycznego (perspektywa dyscyplinarna) i empirycznego (perspektywa studentów). Analizę dokumentacji Autorzy oparli na przeglądzie bibliograficznym, uwzględniając opinię uczniów (Program Altas.ti-V22). Zebrane wyniki zostały omówione w dwóch tabelach porównujących perspektywę naukową i uczniowską. Dbając o skuteczności wychowania, należy umożliwić uczniom przedstawienie własnych postępów jakościowych. Z kolei nauczyciel powinien słuchać i pytać uczniów w celu ulepszenia swojego procesu edukacyjnego. Natomiast Aleksandra Kulpa-Puczyńska w artykule *Contemporary learning methods and the „new” roles of teaching practitioners*, zwraca uwagę na nowoczesne podejście nauczycieli do procesu uczenia i uczenia się oraz nabycia nowych kompetencji. Dzisiejsze pokolenie ludzi młodych charakteryzuje się potrzebą stałego dostępu do świata informacji i poszukiwania nowości. Innowacje mają również służyć do zdobywania wiedzy. Osoby nauczające powinni zadbać o atrakcyjność środowiska edukacyjnego, aby w ten sposób pogodzić różne potrzeby uczniów i tworzyć odpowiednie przestrzenie ułatwiające pracę indywidualną i zbiorową, budzące ciekawość oraz uczące rozwiązywania problemów. Nauczyciele w swojej pracy powinni być uważni na swoich odbiorców i na ich potrzeby. Natomiast w uczniach należy kształtować otwartość na uczenie się w warunkach społecznej interakcji. Dwa kolejne teksty poświęcone są dzieciom ze spektrum autyzmu. Krzysztof Łuszczek w artykule *The picture of the autism spectrum in television programmes for children on the example of „Sesame Street”*, przybliży czytelnikowi bardzo udany program edukacyjny z 1969 r., czyli „Ulica Sezamkowa”. Program powstał po długich konsultacjach ze środowiskami pedagogów i psychologów. Jego celem było niwelowanie

różnic w szansach edukacyjnych przedszkolaków oraz kształtowanie w nich odpowiednich postaw. W 2017 r. do programu wprowadzono lalkę, która przedstawiała dziewczynkę z autyzmem. Autorzy tego projektu chcieli przybliżyć i wytłumaczyć dzieciom problem autyzmu, jak również nauczyć szacunku wobec osób z tym zaburzeniem. Autor dokonując analizy zawartości przekazu telewizyjnego próbował odpowiedzieć na pytanie: jaki obraz spektrum autyzmu został zaprezentowany na przykładzie Julii? Analiza wykazała, że epizody z Julią nie dają pełnego spektrum objawów autyzmu, jedynie te, które są najbardziej rozpoznawalne przez dzieci. Zauważalnym efektem jest wzrost szacunku dla dzieci z autyzmem. Ten cel został osiągnięty przez twórców programu. W kolejnym artykule *Personality factors and post-traumatic growth in fathers of children with autism spectrum disorders*, autorzy Anna Prokopiak, Jacek Pasternak i Tomasz Gosztyła, podjęli zagadnienie rozwoju potraumatycznego u ojców dzieci ze spektrum autyzmu. Celem ich badań była identyfikacja predyktorów potraumatycznego wzrostu (PTG) u ojców, a następnie porównanie ich z wynikami matek dzieci z ASD. W badaniu wzięło udział 52 ojców. Badania wykazały, że ojców dzieci z ASD, w porównaniu z matkami, cechował podobny poziom PTG, natomiast wyższy poziom neurotyczności i otwartości oraz niższy ekstrawersji i bardziej dojrzałe strategie radzenia sobie ze stresem. Najwięcej zależności u ojców zauważono w skali otwartości na doświadczenie. Problematyce osób starszych dedykowany jest artykuł Anny Leszczyńskiej-Rejchert. Nosi on tytuł: *Promoting the Well-Being Of the Elderly: Implications for Geragogy from Martin E.P. Seligman's Concept Of Well-Being and other Selected Theories*. Autorka dokonuje analizy zagadnienia wspierania dobrostanu ludzi starszych, którzy osiągnęli 60 i więcej lat. Czyni to z punktu widzenia geragogiki, czyli subdyscypliny pedagogicznej i działalności geragogów. W swoich rozważaniach teoretycznych Autorka odwołuje się do koncepcji stworzonej przez Seligmana opartej na pięciu elementach: pozytywne emocje i związki, pochłonięcie, poczucie sensu i osiągnięcia. W wymiarze praktycznym Autorka odwołuje się do koncepcji pozytywnego starzenia się. W pracy geragoga obie te perspektywy powinny być obecne, ponieważ nawzajem się uzupełniają i tworzą logiczną całość. Dział „Colloquia” zamyka artykuł z zakresu historii wychowania. Jan Niewęgłowski w swoim tekście *The salesian society in the face of educational challenges in the years 1918-1939*, skupia uwagę na sytuacji polskiej edukacji w tzw. międzywojniu. Odzyskanie niepodległości przez Polskę w 1918 r. rozpoczęło bardzo długi i trudny okres odbudowywania i tworzenia nowych struktur państwowych. Spuścizna trzech zaborów proces ten opóźniała. Towarzystwo Salezjańskie, obecne na ziemiach polskich od 1898 r., zgodnie ze swoim charyzmatem, razem z polskim społeczeństwem, czynnie włączyło się w tworzenie struktur szkolnych i wychowawczych. Po 1918 r. salezianie otwierali szkoły ogólnokształcące, zawodowe i sierocińce. Na te placówki były największe potrzeby. Otwierano je na prośbę władz oraz polskiego społeczeństwa. Niektóre z tych dzieł borykały się z różnymi problemami. Do najczęstszych należały brak

wykwalfikowanej kadry pedagogicznej oraz kwestie finansowe. Dzieła te cieszyły się dużą popularnością i wsparciem polskiego społeczeństwa.

Dział „Recenzje” zawiera jeden artykuł recenzyjny. Jego autorką jest Edyta Wolter. Omawia on publikację z zakresu pedagogiki pracy. Jest to monografia prof. Barbary Baraniak, *Podstawy teoretyczno-metodologiczne pedagogiki pracy jako dyscypliny naukowej*, Warszawa: Difin Sp. z o.o. 2021, s. 353.

„Kronika” to ostatni dział, w którym zostało zamieszczone sprawozdanie z ogólnopolskiej konferencji naukowej poświęconej pedagogice specjalnej. Konferencja odbyła się 20 listopada 2023 r. i była dedykowana osobom z różnymi niepełnościami. Jej temat brzmiał: *Niepełnosprawność – zadanie czy wyzwanie we współczesnym świecie*.

Bibliografia

- Exline J.J., Pargament K.I., Grubbs J.B., Yali A.M. (2014). *The Religious and Spiritual Struggles Scale: Development and initial validation*. „Psychology of Religion and Spirituality”, 6(3), 208-222.
- Freud S. (1924). *The passing of the Oedipus complex*. „The International Journal of Psycho-Analysis”, 5(1), 419.
- Hathaway W.L., Pargament K.I. (1990). *Intrinsic religiousness, religious coping, and psychosocial competence: A covariance structure analysis*. „Journal for the Scientific Study of Religion”, 29(3), 423-441.
- Koenig H.G. (2001). *Religion and medicine II: Religion, mental health, and related behaviors*. „The International Journal of Psychiatry in Medicine”, 31(1), 97-109.
- Koenig H.G. (2008). *Medicine, religion, and health: Where science and spirituality meet*. Templeton Foundation Press.
- Pargament K.I. (2002). *God help me: Advances in the psychology of religion and coping*. „Archive for the Psychology of Religion”, 24(1), 48-63.
- Webb J.R., Toussaint L.L., Dula C.S. (2014). *Ritualistic, theistic, and existential spirituality: Initial psychometric qualities of the RiTE measure of spirituality*. „Journal of Religion & Health”, 53(4), 972-985. <https://doi.org/10.1007/s10943-013-9697-y>
- Whoqol Group. (1995). *The World Health Organization quality of life assessment (WHOQOL): position paper from the World Health Organization*. „Social Science & Medicine”, 41(10), 1403-1409.